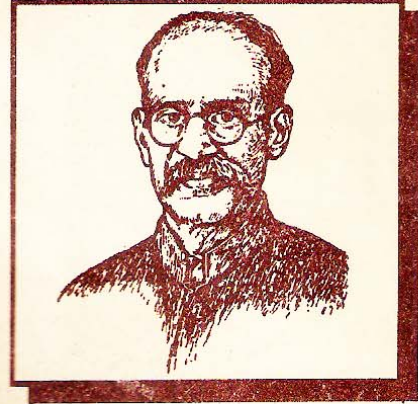

૧૬. મારા પતિએ મને આપેલા પ્રેમધનરૂપી બાળકને હું મારા પ્રાણથી પણ સદૈવ ચાહીશ.
૧૭. બાળકના આરોગ્ય અને વિકાસને અનુકૂળ મારા ઘરમાં રસોઈ થશે.
૧૮. બાળકના વિકાસનું હિત લક્ષમાં રાખીને જ હું ઘરના નોકરો ચાકરો પસંદ કરીશ.
૧૯. બાળકને હું ખોટાં કૌટુંબિક બંધનોમાંથી બચાવવા પ્રયત્ન કરીશ.
૨૦. બાળકને હું સામાજિક કુરુદિઓ ને વ્હેમોમાંથી બચાવવા પ્રયત્ન કરીશ.
૨૧. બાળકને બચાવવા ખાતર પ્રથમ હું મારી આસપાસનાં વિવિધ બંધનોમાંથી મુક્ત થઈશ અને મારા પતિને પણ મુક્ત કરીશ.
૨૨. બાળકને સમજવા ખાતર હું નિરંતર વાંચીશ, વિચારીશ અને જરૂર પડશે તો હું ભણીશ.
૨૩. બાળક મને આધીન ન રહેતાં પોતે સ્વાધીન થાય તેવી રચના હું મારાં ઘરમાં રચીશ.
૨૪. બાળક વહેલી તકે પરાવલંબી મટે, સ્વાવલંબી થાય તે માટે હું તમામ યોજનાઓનો અમલ કરીશ.
૨૫. બાળકને કોઈની નાની નાની સેવા કરતું, કોઈને ઉદાર થઈ આપતું, કોઈની મૈત્રી કરતું, કોઈને માટે દુઃખી થતું રોકીશ નહિ.
૨૬. બાળકને હું સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિ કરતું રોકીશ નહિ અને તેને વારંવાર રોકીશ નહિ.
૨૭. બાળકની ખાતર હું બદલાઈશ, મારી ખાતર તેને બદલીશ નહિ.
૨૮. બાળકને ખાતર હું મારી અપૂર્ણતાઓ દૂર કરીશ અને તેમ કરી હું તેને પૂર્ણ કરીશ. બાળકને માટે હું મારું જીવન એક પ્રકારનો યજ્ઞ સમજીશ.

-ગિજુભાઈ

આચાર સંહિતા

બાળમંદિરના વાલીઓ તથા શિક્ષકો માટે

બાળકોનાં નાનકડા દેહમાં વસતા મહાન આત્માનું હું પળે પળે દર્શન કરું છું. - ગિજુભાઈ

પ્રકાશકનું નમ્ર નિવેદન

છેલ્લા બેત્રણ વર્ષથી શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ બાળ-મંદિરનાં બાળકોને આ નાનકડી પુસ્તિકા ભેટ આપીએ છીએ.

ગયે વર્ષે પૂ. માનભાઈના હાથમાં આ નાનકડી પુસ્તિકા હાથ આવી અને એમણે બીજાં બાળમંદિરો માટે ૫૦૦૦ હજાર નકલ છપાવી બધાં બાળમંદિરમાં પહોંચાડી. એમની પ્રેરણા લઈ અહીં શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ બાળમંદિરના એક વાલીએ આ વર્ષે ૫૦૦૦ હજાર નકલ છપાવી. એમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

વાલીઓ અને શિક્ષકો આ પુસ્તિકા સમજણપૂર્વક વાંચશો અને બાળકો સાથેના વ્યવહારમાં તેનો અમલ કરશો તો ભગવાને આપણને સોંપેલી જવાબદારી સાર્થક બનશે.

બાળમંદિરના બાલદેવોના પૂજારી ગિજુભાઈ બઘેકાને પ્રલામ સાથે આ પુસ્તિકા અર્પણ કરીએ છીએ.

- વિમુબેન બઘેકા

શિક્ષકનું કર્તવ્ય

શિક્ષકનું કાર્ય વહેતા પાણી જેવું છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યના શિક્ષણનો પ્રશ્ન છે ત્યાં સુધી મનુષ્યની સર્વ શક્તિઓ ને વૃત્તિઓનો અભ્યાસ કર્યા વિના નહીં ચાલે. જેને ભણવાનું છે તેને જાણીએ નહીં, તેને શું ગમે છે - શું નથી ગમતું તેનો વિચાર કરીએ નહીં તો ભણતરનું કામ નિષ્ફળ જવાનું. શિક્ષણના કામનું સાર્થક્ય એક બે વિષયો ભણાવી દેવામાં કે અમુક ધોરણ માટે તૈયાર કરવામાં મેટ્રીક કે બી.એ. બનાવી દેવામાં નથી. પરંતુ શિક્ષણ મનુષ્યને તેની અનંત શક્તિઓનું ભાન કરાવવામાં છે. તેને પ્રાણવાન કરી તેનો કેવો ઉપયોગ કરવો એનું રહસ્ય બનાવવામાં છે. આમ કરવા માટે મનુષ્યની શક્તિઓને સન્માનવી જોઈએ. તેના વૈયક્તિક વિકાસને પ્રથમ સ્થાન મળવું જોઈએ. તેને ભણાવવાને બદલે જાતે જ જ્ઞાનનો માર્ગ શોધી લેવો જોઈએ.

આ કામ આજના શિક્ષણનું છે.

- ગિજુભાઈ

ઘડીભર રાજદ્વારી પ્રપંચ છોડી દે,
ને તારાં બાળક સાથે રમ.
ઘડીભર વકીલી કાવાદાવા છોડી દે
ને તારાં બાળક સાથે રમ.
ઘડીભર વેપારની ગડમથલ છોડી દે
ને તારાં બાળક સાથે રમ.
ઘડીભર કાવ્ય-સંગીતને છોડી દે
ને તારાં બાળક સાથે રમ.
ઘડીભર પ્રભુભજનને પણ છોડી દે
ને તારાં બાળક સાથે રમ.
ઘડીભર સમગ્ર જગત વિસરી જા
ને તારાં બાળક સાથે રમ.
ઘડીભર તું પણ બાળક બની જા
ને તારાં બાળક સાથે રમ.

-ગિજુભાઈ

બાલમંદિરમાં બાળકો પ્રવેશે તે પહેલાં વાલીઓ અને શિક્ષકો માટે સૂચનો

બાળ કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જ્યારથી બાળકના સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વનો સ્વીકાર થયો ત્યારથી તેમના તરફના વલણ અને વ્યવહારમાં મોટું પરિવર્તન આવેલું છે. બાળક કોઈ બીબાઢાળ વ્યક્તિ નથી. તે પોતે પોતાની રીતે તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ સાધી શકે.

આપણે મોટેરાંઓ અને નાનાં બાળકોની હયાતી એક જ વાતાવરણમાં હોવા છતાં બંનેની જગતને સમજવાની અને જીવવાની રીતમાં જમીન આસમાનનો તફાવત છે.

બાળક સતત વિકાસશીલ હોય છે. પરંતુ તેના વિકાસની ગતિ તેની પોતાની ખૂબીઓ અને ખામીઓ

(૨)

સાથે લઈને ચાલે છે. આપણાં સૌનું મહત્વનું કાર્ય તેમની વિકાસની ગતિમાં આવતાં અવરોધો દૂર કરવાનું અને તે સ્વતંત્ર રીતે વિકસી શકે તેવું વાતાવરણ તૈયાર કરવાનું છે.

તેથી બાળકના શિક્ષણ માટે જે અભ્યાસક્રમ કે આયોજન ઘડવામાં આવે તે કોઈ ચોક્કસ ઢાંચામાં ઢાળેલું અમુક જ પ્રકારનું હોવાને બદલે પરિવર્તનની શક્યતાઓવાળું હોવું જોઈએ.

આ માટે ઘરમાં અને બાલમંદિરમાં એકસરખી વિચારસરણીથી બાલવિકાસના પ્રયત્નો થાય તે ખૂબ જરૂરી છે માટે બાળવિકાસના ઉમર પ્રમાણેના તબક્કાની વાત રજૂ કરવી છે. પણ આટલી ઉમરે આટલો વિકાસ થઈ જાય જ એમ માની લેવું ભૂલ ભરેલું ગણાશે. સામાન્ય સંજોગોમાં સૌને માર્ગદર્શન મળી રહે તે રીતે કેટલીક વાતો લખી છે.

(૩)

મા બાપોને મુખ્ય રસ એ છે કે મારું બાળક જલ્દી કક્કો શીખે. ૧ થી ૧૦૦ સુધી ગણતાં લખતાં શીખે. પણ દુનિયામાં એને પોતાનું સ્થાન મેળવવા માટે જરૂરી એવું જ્ઞાન મળવું જોઈએ એ તરફ દુર્લક્ષ સેવીએ છીએ. અહીં બાલમંદિરમાં અપાતી પ્રવૃત્તિઓ એવી હોય છે કે બાળકોને સારા નરસા વચ્ચેનો તફાવત સ્વતંત્ર રીતે સમજાય. જવાબદારી વગેરેનો અજાગૃત રીતે અનુભવ થાય. બાળક પોતાનો સર્વોચ્ચ વિકાસ સાધે. આત્મવિશ્વાસ વધે.

બાળક પહેલીવાર બાલમંદિર કે શાળામાં પ્રવેશે છે ત્યારે એના દિલમાં અને દિમાગમાં ગુંચવાડો હોય છે. બાળકની બધી જરૂરિયાતો આ વખતે સમજી એને સંતોષ થાય તેવી રીતે મદદ કરવી એ અગત્યની વાત છે.

બાળક જ્યારે ઘેર આવે ત્યારે બાલમંદિરમાં શું કર્યું? શું નાસ્તો કર્યો? શિક્ષકનું નામ શું? કોણ ભાઈબંધ

(૪)

થયા ? શું રમ્યા ? અખાડામાં હીંચકા ખાધા ? વગેરે પ્રશ્નો પૂછી, બાળક સાથે ચર્ચા કરી, એની સમજણ અને ભાષા ભંડોળ વધારવામાં તેમજ બીજા સાથે કેવી વર્તણુંક રાખવી એનો સહજ રીતે ખ્યાલ આપી, મદદરૂપ થવું જોઈએ. મનોવૈજ્ઞાનિકો એ સાબિત કર્યું છે કે મા બાપની વર્તુણુંક જોઈ બાળક જે શીખે છે એ બીજી કોઈ રીતથી શીખતું નથી. બાળકની હાજરીમાં અંદર અંદર ઝગડવું, રીસાવું, અબોલા લેવા, કોઈની કુથલી કરવી, કોઈપણ કામની ખોડખાંપણ કાઢવી, વગેરે વર્તનની બાળક ઉપર બહુ ઘેરી અસર પડે છે એ કદી ભૂલવું ન જોઈએ. માબાપ એકબીજાને ખૂબ ચાહે છે, માન રાખે છે, એકબીજાના સૂચનો સાંભળે છે, બાળકોનું સાંભળે છે, પ્રશ્નોના ઉત્તર શાંતિથી આપે છે એ બધી વાતથી બાળકને માહિતગાર રાખવું જોઈએ. સારી ટેવ-શિસ્ત-સંસ્કાર બાળકોને ઉપદેશ આપવાથી નહિ પણ સુંદર સુમેળ ભરેલું હુંફાળું વાતાવરણ ઉભું

(૫)

કરવું જોઈએ. એ જોઈને જ બાળક બધું શીખે છે. બાળકો પાસે રોજ એક વાર્તા કહેવાય તો બાળકને જાણે કે કેટલુંએ મળી ગયું હોય એવું લાગે છે. અને પોતે પણ બોલવાની છૂટ, અવાજ ઉપરનો કાબૂ મેળવતા શીખે છે.

અટીથી સાડાત્રણ વર્ષ : આપણે આ ઉંમરે બાળકને બાલમંદિરમાં મોકલવાનું હોય છે. તેની પૂર્વતૈયારી વાલીઓએ કઈ રીતે કરી શકાય તે જોઈએ:

પૂર્વ તૈયારી : સર્વ પ્રથમ જ્યારે બાળકને બાલમંદિર, નર્સરી કે કિન્ડરર્ટન કે કોઈપણ સંસ્થામાં મૂકવું હોય ત્યારે ઘરની વ્યક્તિએ બાળકનો જ્યાં પ્રવેશ મેળવવાનો હોય તેની બની શકે એટલી માહિતી અને રીતરસમોથી બાળકને વાતો કરી પરિચિત કરવું.

આપણને મોટાઓને પણ કોઈ નવી જગ્યામાં અનુકૂળ થવું અઘરું પડે છે ત્યારે આ ઉંમરનાં બાળકોને માટે તો નવી જગ્યા, નવા માણસો અને નવા

(૬)

વાતાવરણમાં અનુકૂળ થવું ઘણું અઘરું પડે છે. તેથી વાલીઓએ બહુ કાળજીપૂર્વક બાળકને નવા સ્થળની માહિતી આપવી. બને તો કોઈવાર તે સ્થળે બાળકને ફરવા લઈ જવું. જ્યારે ચાલતા જવાનું હોય ત્યારે તેની ગતિથી ચાલવું અને રસ્તામાં આવતા વાહનોથી પરિચિત કરવા.

ત્યારબાદ બાળકને બાલમંદિરમાં મૂકવાનું હોય તો તેને પ્રોત્સાહિત કરે તેવી વાતો કરવી અને ત્યાં શું શું હોય તેની વાત પણ કરવી. જેમ કે ત્યાં જાતજાતના રમકડાં છે, રમવાના સાધનો છે, બગીચો છે, સરસ ફૂલો છે, ત્યાં મમ્મી પપ્પા જેવા જ ભાઈ-બહેનો છે જે તમને રમડે, વાતો કરે, વાર્તા કહે અને તમારી જેવા બાળકો ત્યાં એકલા જ રમે. મમ્મી પપ્પાને “આવજો આવજો” કહી એકલા જ બાલમંદિરે જવાનું હોય. (બાલમંદિરમાં બાળક એકલું રહે તે માટે ખોટી ઉતાવળ ન કરવી. પરાણે એકલું ન મૂકવું)

(૭)

બાળક બાલમંદિરમાં આવે ત્યારે શિક્ષકોએ પ્રકૃતિલિત ચહેરે, કર્ણમધુર અવાજે, પ્રેમ અને હૂંફ મળે એ રીતે બાળકોને આવકારવા જોઈએ.

બાલમંદિરમાં શિક્ષક જે કાંઈ સૂચનો કરે તે મુજબ બાળક તરત જ ન કરે તો મા બાપોએ કે શિક્ષકોએ અકળાઈ જવાની જરૂર નથી. વાતાવરણની અસરમાં આવી, બાળક ધીમે ધીમે બધું કરતું થઈ જશે.

બાલમંદિરમાં જાય ત્યાર પહેલાં બાળકને પોતાનું અને માતા-પિતા તથા ભાઈ-ભાંડુના નામો શીખવી દેવા જોઈએ. બાળક ક્યાં રહે છે. તે પણ શીખવાડવું જોઈએ. ભલે પૂરું સરનામું ન આવડે તો પણ વિસ્તાર કે મહોલ્લાનું નામ આવડવું જોઈએ. જેમ કે આંબાવાડી, ઘોઘાસર્કલ વગેરે વગેરે. એવી જ રીતે બાલમંદિરમાં પ્રવેશ મેળવ્યા બાદ બાળક કઈ ટુકડીમાં છે. અને તેના શિક્ષકનું નામ શું છે તે માટે પરિચિત કરવું. વળી જે

(૮)

વાહનમાં આવતા હોય તેના ચાલકનું નામ પણ શીખવવું જોઈએ.

બાળક જ્યારે દાખલ થાય છે ત્યારે શિક્ષકો બાળકને બાલમંદિરની ભૂગોળ વિષે સામાન્ય જ્ઞાન માહિતી આપી તેમને આ બધાથી પરિચિત કરે. જેમકે આવવા જવાના દરવાજા, પોતાનો ઓરડો, કુદરતી હાજતે જવાનું સ્થળ, કીડાંગણ, પીવાના પાણીની જગ્યા, ત્યારબાદ નળ ખોલવા અને બંધ કરવાનું વગેરે.

બાલમંદિરમાં જનાર બાળકને અંકજ્ઞાન કે અક્ષરજ્ઞાન આપવાની કે બાલગીતો મોઢે કરાવી દેવાની ઉતાવળ કદી ન કરવી. આ બધું યોગ્ય સમયે બાળક શીખશે. તેને શીખવવાનું નથી પણ શીખવા દેવાનું છે. પરંતુ સમૂહમાં રહેવું, હાથ પગના સ્નાયુઓની કેળવણી, તેની તરફ વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. કેટલીક ટેવો આ સમયગાળામાં જ પાડી શકાય છે.

(૯)

આપણો બાલમંદિરમાં બાળકને મૂકવાનો એક હેતુ સારી ટેવો પાડવી એ પણ છે.

આવી ટેવો પાડવા માટે નીચે જણાવેલ કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ બાલમંદિરમાં યોજાએ છીએ.

૧ અંગ પરિચય : હાથ, પગ, માથું, ગોઠણ, સાથળ, પીડી, પોંચો, આંગળા, અંગૂઠો વગેરે દરેક અવયવો બતાવીને 'આ શું છે ?' એમ પૂછીને ઓળખાવવા. શરીરના એક એક ભાગને લઈને ક્રમવાર તેની વિવિધ ઓળખ આપવી. (બધું જલ્દી જલ્દી આવડે તેવી ઉતાવળ ન રાખવી) આમાં બાળકને ખૂબ ગમ્મત પડતી હોય છે. રમતાં રમતાં અનુકરણ ને અભિનય કરતાં કરતાં શીખવી શકાય.

૨ સૂચનો ને તેનો અમલ : બાળકોને કહો ઊભા થાવ, બેસી જાઓ, તાલી પાડો, આંખ બંધ કરો, હાથ ઊંચાનીચા કરો, ઓરડાની બહારથી આવો, કીડાંગણમાં

(૧૦)

જાવ વગેરે. આ સૂચનોનો અમલ કરવાનું સમૂહમાં હોય ત્યારે બાળકોને ખૂબ જ ગમે છે. અને આ સૂચનો સમજવાની ટેવ પડે છે.

૩ ચોપડીઓ જોવાની ટેવ : બાળકો માટે પશુ-પંખી, ફૂલો વગેરેની રંગીન ચોપડીઓ હોય છે. તે કેમ ખોલાય? કેમ પાના ફેરવાય? ચોપડી સીધી કેમ રખાય? વગેરે બતાવવું. આવે સમયે બાળકો પ્રશ્નો પૂછે તો સ્વસ્થ ચિત્તે જવાબો આપવા. ક્યારેક પ્રશ્નો પણ પૂછવા. જ્યારે બાળકો ખોટા જવાબો આપે ત્યારે અકળાયા વિના સાચી માહિતી આપવી.

૪ ઓરડામાં કામ કરતી વખતે : પહેલા બૂટચંપલ યોગ્ય જગ્યાએ લાઈનમાં મૂકવા કહેવું. ચોરસ ખાનામાં આસનો પાથરવા, રમકડાં કે સાધનો ધીમેથી લેવા અને રમ્યાબાદ ધીમેથી તેની જગ્યાએજ મૂકવા. ધીમેથી બોલવા કહેવું. ચીસો કે બૂમાબૂમ પાડીને ન બોલવું. શિક્ષકો અને બાળકોએ ધીમેથી બોલવાની ટેવ પાડવી.

(૧૧)

ચોક્કસ સાધનોનો યોગ્ય ઉપયોગ કેમ કરવો તે શિક્ષકોએ બતાવવું.

૫ સંગીત સમયે : સંગીતમાં જવા માટે ચોક્કસ સંકેતો રાખી શકાય, દા.ત. ખંજરી કે મંજીરા વગાડવા. જેથી બાળકો સમજે કે હવે સંગીતમાં જવાનું છે. ત્યારબાદ જોડકણાં ગવરાવવા. જેવા કે રાજામૈયા, રાજાભૈયા સૂતા છો? સૂરજ દાદા આવે છે, જાગી જાવ, ડીંગ ડીંગ ડીંગ, હાથી ભાઈ તો જાડા, ચૂં ચૂં ચૂં કરું છું, મછલી જલકી રાની હૈ, લાંબો લાંબો મગર, કહાણી કહું કેયા. આવાં જોડકણાં બાળકોને રોજ રોજ બોલવા ગમે છે અને કંઠસ્થ થઈ જાય છે. તદન નાનાં બાળકોને આવા ટૂંકા જોડકણા ગમે છે.

બાળગીતો : બાળકો માટેના બાળગીતો બહુ લાભાં કે બાળકો ન સમજે તેવી ભાષા કે તેવા ઢાળ ન હોય પરંતુ સીધા-સરળ જેવા કે નાચો મારા મોરલા, ચકીબેન

(૧૨)

ચકીબેન, ઢીંગલી મારી બોલતી નથી, વગેરે ગાવા જે બાળકોની દુનિયાના પાત્રો છે અને તેની સાથે હોય છે. વળી ગીત ગાતા પહેલા ગીતની થોડી વાત કરવાથી બાળકો તે તરફ તરત જ અભિમુખ બની જાય છે.

અભિનય : અભિનય કરાવવા માટે પશુ પક્ષીઓના અવાજો કે મીની કેમ બોલે ? ચકી કેમ બોલે ? કૂ કૂ કેમ બોલે ? ના અવાજો કાઢવા. આમ પશુ, પક્ષીઓના અવાજની વાત કરવી. આમાં બાળકોના જાણીતા પશુ પક્ષી આવે તેનું ધ્યાન રાખવું. સાથે જ ગીતો ગાઈને બાળકો કરી શકે તેવા અભિનયો પ્રથમ શિક્ષક કરી બતાવે અને પછી બાળકો કરે તેમ ગોઠવવું. તેમને પણ સ્ટેજ પર બોલાવી (સ્વેચ્છાએ) અભિનય કરવા દેવા.

વાર્તા-નાટક : બાળકોને નાની વાર્તાઓ હાવભાવ સાથે, અને અભિનય સાથે કહેવી. તેનાથી કલ્પના શક્તિ વિકસે છે. વાર્તાઓ જેવી કે એક હતો ચકો,

(૧૩)

પોપટ ભૂખ્યો નથી, કહાણી કહુ કૈયા, બાવાજીની મઢીમાં કોણ છે ? વગેરે વાર્તાઓ કહી શકાય. તે વાર્તાઓના સરળ નાટકો ભજવી બતાવવા અને પછી બાળકો પણ કરવા પ્રેરાય છે દા.ત. દાદાજી કેમ ચાલશે ? માળી પાણી પાય છે વગેરે.

રમતો : સમૂહ ભાવના વિકસાવવા, નિર્દોષ આનંદ માટે ઉત્તમ સાધન છે. આ પ્રમાણેની રમતો રમાડી શકાય. ચકલી ચોખા ખાંડે છે, નદી કિનારે ટમેટું ટમેટું, વાઘભાઈ વાઘભાઈ શાનો વખત થયો ? આટલે આટલે પાણી, ઘી ખાંડી ગોળ ખાંડી, આ ગાય કોની ? ધમાલ ધોકો, મારામાં કાકરી ખુંચે છે વગેરે.

મુક્ત વ્યવસાય : મુક્ત રીતે સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ મળી રહે તે માટે આટલું કરી શકાય. રેતીનું ચોગહું, જેમાં માટી ભીની કરી જુદા જુદા વાટકા ભરી ઘાટ પાડવા, લાડવા કરવા, રેતીમાંથી શંખલા છીપલાં વીણવા વગેરે

(૧૪)

રમતો રમાડવી. (આ સાધન દરેક બાલમંદિરમાં હોવું જ જોઈએ) ઉપરાંત લાકડાના જુદા જુદા આકારના કટકા, બાકસના ખોખા, વગેરે ગોઠવવાની રમત કરાવવી. (આવા તૈયાર 'પઝલ્સ' મળે છે. તૈયાર કરાવી પણ શકાય.)

સ્વચ્છતા : આ માટે બાળકને રૂમાલ રાખવાની કે વાપરવાની ટેવ પાડવી. ખાસ કરીને નાક લૂછવાની ટેવ પાડવી. અરીસામા મોઢું જોવું. વાળ ઓળેલા હોય તેવું બાળક સમજે, હાથ મોઢું ધોવું, પોતાની આજુબાજુ સ્થળ સ્વચ્છ રાખવું. બિસ્કીટ, પીપરમેન્ટના રેપર યોગ્ય જગ્યાએ નાખવા, નાસ્તો ઢોળાયો હોય તો છેલ્લે ભરી લેવો, આસનો ઘડી કરવા વગેરે.

જીવન વ્યવહાર : દાણા છૂટા પાડવા, મોતી પરોવવા, કોઈપણ વસ્તુઓની જોડી ગોઠવવી, શીશામાં પાણી રેડવું કે કોઈપણ વસ્તુ ભરવી, ખાસ બનાવેલા લાકડાના

(૧૫)

પટા ઉપર ચાલવું, રૂમાલ સંકેલવા, સાદી આકૃતિઓ પર શંખલા છીપલાં કે એવું ગોઠવવું, ઢીંગલી ઘરમાં સમૂહમાં રમવું, (ઘરઘરની રમત) જમીન પર ચોકથી મોટા લીટા કરવા, વગેરે ક્રિયાઓ કરી શકાય.

બાલમંદિરમાં અપાતા નાસ્તા વખતે પણ જીવન વ્યવહારની તાલીમ આપી શકાય. દા.ત. હાથ મોઢું ધોઈને નાસ્તો કરવા બેસવું, લાઈનમાં બેસવું, જેના માથે હાથ મુકાય તેણે જ વારા પ્રમાણે નાસ્તાનો વાટકો લેવા જવું, પ્રાર્થના વખતે હાથ ખોળામાં, આંખો બંધ વગેરે કહી સમૂહમાં નાસ્તો કરવાની ટેવ પાડવી. સાથે રમીએ-સાથે જમીએ પ્રાર્થના બોલીને પછી જ નાસ્તો ખાવો, નાસ્તો ચાવીને ખાવો, ડૂચા ન ભરવા વગેરે ટેવ આ વખતે પાડી શકાય. નાસ્તાબાદ તેના ખાલી વાટકા અવાજ વગર એક જગ્યાએ કેમ મૂકાય તે બતાવવું નાસ્તાના રોજે રોજેના સ્વાદ વિષે પણ વાતો થઈ શકે.

(૧૬)

નાસ્તા વખતે બાળકની ધીરજની કેળવણી થાય છે. દરેક પ્રકારના સ્વાદ લઈ નાસ્તો કરતા શીખે છે.

ઈન્દ્રિય શિક્ષણ : આ તાલીમથી જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો વિકાસ થાય છે અને બુદ્ધિ વિકાસ થાય છે.

આ ઉંમરના બાળકોને પાંચ ઈન્દ્રિયોની આ પ્રમાણેની રમતો રમાડી શકાય ! દા.ત. ફૂલ લઈને સુંઘી બતાવવું, આંખ બંધ કરીને જોવાનું બંધ થઈ જાય તે કહેવું, કાન બંધ કરીને સાંભળી ન શકાય, એ જ રીતે સ્પર્શ કરાવી અને સ્વાદ ચખાડીને અનુભવો કરાવવા, ઠંડુ ગરમનો અનુભવ કરવો. આ માટે એક જૂનું ગીત ગવડાવી શકાય.

નાની મારી આંખ, તે જોતી કાંક કાંક.

એતો કેવી અજબ જેવી વાત છે !

આ ઉપરાંત નંબર એક (૦ નંબર) ની

(૧૭)

દટ્ટાપેટીનો ઉપયોગ કરવો. બાળકોને દટ્ટાના ટોપકા પકડવાથી આંગળાના સ્નાયુઓ બરાબર કેળવાય છે.

ગુલાબી મિનારો ગોઠવવા આપવો. ગોળ, ત્રિકોણ, ચોરસના ખાનાઓ ગોઠવવા, સૌથી નાનું અને સૌથી મોટું (કોઈપણ વસ્તુઓ) નો ખ્યાલ આપવો, એ પ્રમાણે જાડાપાતળાનો ખ્યાલ પણ આપી શકાય અને ઊંચા નીચાનો ખ્યાલ પણ આપવો.

રંગ : લાલ, પીળો અને વાદળી મૂળરંગની ઓળખ કરાવવી. ઈન્દ્રિય શિક્ષણના સાધનો સાથે કામ કરતી વખતે ત્રિપદ પદ્ધતિનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો.

મૂળ ત્રણ રંગો કાગળમાં, કપડામાં, રમકડામાં ઓળખી કાઢવાની રમત કરાવી શકાય. રંગો તૈયાર કરીને બાળકોને ચિત્રો કરવા લીટા કરવા આપવા. હાથ બગાડે તો ચિંતા ન કરવી. બાળકોને કયો રંગ ગમે છે ? તે પૂછવું. આવું કામ ઘેર પણ કરાવી શકાય.

(૧૮)

ભાષા : આ ઉમરના બાળકોને શુદ્ધ ઉચ્ચારનો ખ્યાલ આપવા પોતે પોતાનું નામ બોલે વગેરે. શિક્ષક બોલે તે પ્રમાણે બાળકો પણ શુદ્ધ ઉચ્ચારથી બોલે. વાલીઓ પણ બાળક શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરે તેનો ખ્યાલ રાખે.

મૌખિક ભાષા : ઉપર મુજબની બાલમંદિરની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ભાષા ભંડોળ અજાગૃત રીતે વધે જ છે. આ ઉપરાંત ભાષા ભંડોળ વધારવા માટે કક્ષા પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારનું બાલભોગ્ય સંગીત, અભિનય, પ્રવાસ, વાર્તા, વાતચિત, પ્રદર્શન, પપેટ્સ અને નાના નાનાં બાળનાટકો અવારનવાર યોજી શકાય.

ગણિત : તદન નાનાં બાળકોને પણ ઓછું વધારેનો ગણિત ખ્યાલ તો હોય છે જ. દા.ત. નાસ્તો કે વસ્તુઓ. જો ઓછી વધુ હોય તો તેને ખ્યાલ આવે છે. શિક્ષકે કેટલું માગ્યું ? વગેરે પૂછવું અને ૧, ૨, નો ખ્યાલ આપવો.

આ સિવાય એક હાથ ઉચો કરો, એક તાલી

(૧૯)

પાડો, એક આંગળી ઊંચી કરો, એમ પાંચ સુધી જુદી જુદી રમતો દ્વારા ગણિતનો ખ્યાલ આપી શકાય. પાંચ આંગળા ઉંચા કર્યા પછી મૂઠી વાળીને બાળકોને મીંડા (શૂન્ય) નો ખ્યાલ આપી શકાય. શૂન્ય એટલે કંઈજ નહીં તે સમજાવી શકાય.

વળી કાળા પાટિયા ઉપર ચિત્રો દોરી કે ચોપડીમાં બતાવી સંખ્યાની ગણતરી કરાવી શકાય.

શિક્ષક બાળકોની ગણતરી કરી મોટેથી બોલે અને બાળકો પણ સાથે ગણતરી કરે. એ પ્રમાણે ૩૦ સુધીની થાય એટલી ગણતરી કરાવવી.

એક અને બેનો પ્રત્યક્ષ ખ્યાલ આપવા માટે શરીર પર હોઠ આંખ કાન પગ હાથ વગેરે બબ્બે છે અને એક માથું, એક નાક, એક દાઢી, પેટ બતાવવાની રમત રમાડી શકાય.

(૨૦)

કેટલાક જોડકણાં દ્વારા પણ ગણિત શીખવી શકાય. દા.ત. એક કબૂતર ચણવા આવ્યું તેમ પાંચ સુધી કરાવી શકાય. એક એક ચકલી ચણતી હતી તેમ પાંચ સુધી કરાવી શકાય. તેમાં એક એક ઉડતી જાય તેમ બાદબાકી પણ થતી જાય. આવું શિક્ષકો પણ ઘણું શોધી શકે.

આમાની ઘણી બધી પ્રવૃત્તિઓ ઘરે પણ કરાવી શકાય. આ બધું બે વર્ષ દરમ્યાન ધીમે ધીમે પોતાની ગ્રહણશક્તિ પ્રમાણે બાળક શીખે છે. તેથી ધીરજ રાખવી પ્રથમ આવશ્યકતા છે.

ઉપરના માર્ગદર્શન પ્રમાણે બધું કરવું જોઈએ એમ માનવીની ભૂલ કોઈ નહીં જ કરે. દરેક વ્યક્તિની શક્તિ, સૂઝ અને સગવડ પ્રમાણે આગળ વધી શકે છે. અને જરૂર જણાય ત્યાં સુધારા પણ કરી શકે છે. અલબત્ત રોજ શું કરવું તેની પોતાની રીતે વિચારપૂર્વક તૈયારી

(૨૧)

શિક્ષકે કરવી જોઈએ. બાલમંદિરમાંથી બાળકોને જુદી જુદી જગ્યાએ પ્રવાસે લઈ જવાય છે. અને તેની વાતથી પરિચિત કરાય છે. વાલીઓ પણ બગીચામાં લઈ જાય. ત્યાં કુદરતનો પરિચય કરાવી વૃક્ષો, ફૂલો, વૃક્ષની સંભાળ ઓળખાણ કરાવી પર્યાવરણ માટે જાગૃતતા લાવી શકે.

આખા વર્ષ દરમ્યાન આખતા તહેવારો-મોટા માણસોની જયંતી વગેરેની વાત કરી વર્ષમાં બે ત્રણવાર વાલી સાથેનાં કાર્યક્રમો યોજી શકાય. અવાર નવાર બધા બાલમંદિરોના શિક્ષકો વચ્ચે પરસ્પર સંપર્ક રાખવો જોઈએ.

આ માર્ગદર્શન અવારનવાર વાલીઓએ વાંચતા રહેવું અને તે બાબતમાં બાળકો સાથે વાતો કરવી.

(૨૨)

વાલી માટે સૂચન :

બાલમંદિરમાંથી જે કંઈ લખેલું-છાપેલું-ચિટ્ટી કે અન્ય માહિતી મળે તેની એક ફાઈલ રાખવી જરૂરી છે.

વાલીઓએ પોતાના બાળક માટેની માહિતી મેળવી ટૂંક નોંધ દર મહિને રાખવી. પ્રગતી હોય કે પીછે હઠ હોય આવી માહિતી વર્ષને અંતે ખૂબ ઉપયોગી બને છે. બાળક પાસે શિક્ષકની કદી ટીકા ન કરવી.

- વિમુબેન બઘેકા

(બાળકોની વિનંતી)

“અમે તમારાં નાના બાળ,
તમે અમારી લો સંભાળ”

માતાના સંકલ્પો

૧. હું માતા છું હું બાળકની અને જગતની માતા છું.
૨. હું બાળકને નીરોગી શરીરમાંથી નીરોગી દૂધ આપીને પોષીશ.
૩. હું બાળકને નિર્મળ મનમાંથી નિર્મળ માનસ આપી પોષીશ.
૪. પ્રાણવાન આત્મામાંથી બાળકને તેજસ્વી એવા પ્રાણ આપીશ.
૫. ગૃહની સ્વામિની તરીકે હું મારા બાળકને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા આપીશ.
૬. મારા ઘરમાં મારા ને મારા પતિના સ્થાન કરતાં ઊંચું સ્થાન બાળકનું સમજાશ.
૭. મારા પ્રત્યેના મારા પતિના પ્રેમની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા તરીકે મારા બાળકને ઓળખીશ.
૮. પ્રેમની પ્રતિમા રૂપી બાળકને હું મારી સર્વ ક્રિયાઓ સમર્પિત કરતી રહીશ.
૯. બાળકને હું અંતર્બાહ્ય સંપૂર્ણ સમજવા પ્રયત્નશીલ રહીશ.
૧૦. બાળક સંબંધેની મારી સર્વ સમજણ હું મારા પતિને કહીશ.
૧૧. મારી નિર્બળતા કે મારાં અજ્ઞાનને લીધે બાળકને હું કદી પણ વઢીશ કે ધમકાવીશ નહિ.
૧૨. મારા પતિને હું બાળક પ્રત્યે રોષ કરતા અગર તેને વઢતા કે ધમકાવતા વારીશ.
૧૩. મારા મહેમાનો અને સગાં સંબંધીઓને હું બાળક પ્રત્યે કેમ વર્તવું તે બતાવીશ.
૧૪. મારા બાળક માટે હું જાતે તપાસ કરી ઉત્તમમાં ઉત્તમ શાળા પસંદ કરીશ.
૧૫. મારા બાળકના વિકાસ ખાતર હું તે શાળાના બધા નિયમો પાળીશ અને શિક્ષકની સાથે સહકાર કરીશ.